

Однак, незважаючи на її фіксацію у найважливіших міжнародно-правових актах, які закріпили універсальні стандарти основних прав людини⁵, та нормативне закріплення в Конституції України (стаття 62), на практиці презумпція невинуватості часто порушувалася, свідченням чого є, зокрема, низка рішень Європейського суду з прав людини щодо України⁶.

Таким чином, при проведенні люстрації особливо важливим є дотримання принципу невинуватості, керуватися не власною точкою зору або особистим влюблюванням, а притягувати до відповідальності тільки на підставі доказів та фактів.

1. Для чесної людини люстрація не страшна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : visnik.org.ua/vladagomada/362-dlya-chesnoyi-lyudini-lyustratsiya-ne-strashna.html
2. Там само.
3. Експерти Ради Європи: поспішна люстрація суддів може підірвати довіру до судової влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : / ukranews.com/uk/news/ukraine/2014/03/27/118693
4. Балакірева Р.С. Конституційне право України : навч. посіб. / Балакірева Р.С. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 68.
5. Бунтовська О.А. Правова регламентація презумпції невинуватості: національний та світовий досвід / О.А. Бунтовська // Митна справа. – 2011. – № 5. – Ч. 2. – С. 131–135.
6. Рішення у справі «Грабчук проти України» (Grabchuk v. Ukraine) від 21 вересня 2006 року, заява № 8599/02; Рішення у справі «пантелеєнко проти України» (Panteleyenko v. Ukraine) від 29 червня 2006 року, заява 11901/02; Рішення у справі «шагін проти України» (Shagin v. Ukraine) від 10 грудня 2009 року, заява № 20437/05; Рішення у справі «довженко проти України» (Dovzhenko v. Ukraine) від 12 січня 2012 року, заява № 36650/03.

УДК 342.5

Л. В. ВОЛКОТРУБ

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Досліджуються основні етапи формування і розвитку у конституційному процесі українського війська та військового будівництва у боротьбі за незалежність і державність від України-Руси до поч. ХХ ст.

Ключові слова: державний суверенітет, незалежність, соборність, військо (армія), військове будівництво, захист державності, територіальна цілісність.

Волкотруб О. В. Конституционно-правовые аспекты становления украинских вооруженных сил в борьбе за независимость

Исследуются основные этапы становления и развития в конституционном процессе украинского войска и военного строительства в борьбе за независимость и государственность Украины-Руси до нач.ХХ ст.

Ключевые слова: государственннй суверенитет, независимость, соборность, войско (армия), военное строительство, защита государства, территориальная целостность.

© ВОЛКОТРУБ Леонід Васильович – здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Volkotrub Leonid. Constitutional and legal aspects of formation ukrainian armed forces in the struggle for the independence

The article examines the main stages of the formation and the constitutional development process in the Ukrainian troops and military building in its struggle for independence and statehood of Ukraine-Rus before the beginning of the XX century.

Key words: *states sovereignty, independence, statehood, troops (army), military building, defend of state, territorial integrity.*

За історії людської цивілізації війни були, є і ще будуть світовою проблемою та соціальним явищем всього історичного процесу. І однією зі складових цього явища і процесу, його атрибутом є військо(армія) як певним чином організовано-озброєні люди, що виконують завдання із самозахисту, захисту сім'ї, власного майна, свого укладу життя та території, на якій проживають. Тому організаційно-правова та державотворча основа українського війська сягає давнини, де південно-слов'янські племена (анти, венеди, древліани, поляни та ін.) є автохтонами, тобто корінними, які з початку освоєння землі, проживають на ній і утворюють корінну націю, що є головною міжнародно-правовою підставою до утворення власної держави¹.

В цей період розвитку суспільства народи переживали „військову демократію”, перехід до соціально-станового поділу суспільства, до перших держав-князів, та централізованої, раннефеодальної держави та права, яка постала під назвою Україна-Русь (Київська Русь), згідно літопису під 1187 р.²

З X ст., і під впливом прийняття Православ'я, характер князівської влади змінюється, бо в руках військового керівника – князя зосереджується вся повнота влади державної та духовної, і він погоджує свої дії з керівниками військових дружин, які складаються з місцевого населення – землевласників і бояр.

За княжих часів, первинна державність України-Руси та інших князівств сконсолідувались на спільних підвалинах, встановили кордони, а військо, яке майже на шість століть, прийняло постійну організаційну форму „військової демократії”, і яке у боротьбі зі степовими ордами розвивало руське лицарство воїнів, формувало воєнні звичаї та традиції, утверджувало свідоме національне військо.

Дослідник привертає увагу до державницько-правового факту, що утворена східно-українська держава внаслідок внутрішньополітичної боротьби, непосильного протистояння зі степом та ударів казахо-татарської орди, після 1240 р. була знищена і ліквідована, майже, на вісімсот років, але боротьба за українську незалежність ніколи не припинялась. Тут важливо визнати, що за цей період військо ефективно боронило свою територію та державність від нападників та завойовників, але не витримало внутрішньодержавних конфліктів у боротьбі за владу, не проводило адекватних воєнно-військових реформ, недостатньо приділяла уваги православній мудрості у військовій справі, законам та звичаям війни.

Нова доба в історії війська розпочалась з козаків у 1492 р. та створення козацького війська на Запоріжжі (Запорізька Січ) як сухопутне військо, а чорноморські походи проти Туреччини сприяли розвитку українського флоту.

Доба козаччини продовжувалась більше трьох століть, але тільки за часів Гетьманщини – від Б.Хмельницького і до І.Мазепи та П.Орлика, розвиток і слава Війська Запорізького піднялась на новий щабель – очолили боротьбу за соборність і незалежність у складному оточенні імперій та ханств. На жаль, військо цього періоду набуває назви малоросійського, бо офіційна назва Гетьманщини надана російським урядом і була „Мала Росія”, оскільки історичне найменування України-Руси та першоосвячення Православ'я імператор-деспот Петро I історико-релігійним рейдерством заволодів для Московії як Російської імперії та її спадкоємцям та правонаступникам – Радянсько-Російської Федерації³.

В цей час, козацьке військо досягає свого апогею – у военній стратегії і тактиці, озброєнні, військових прийомах та воєнних хитрощах – доведено до рівня воєнного мистецтва. Але, Козацька республіка внаслідок різних чинників не змогла утворити власну державу, як того вимагали міжнародні правила, звичаї та постанови мирного конгресу 1648 р.

В контексті тогочасних міждержавних відносин, дослідник вважає за необхідне приділити особливу увагу, міжнародно-правовим наслідкам Вестфальського мирного конгресу, 1648 р.⁴ Такі мирні угоди, слід вважати за першу європейську хартію, подібну до міжнародної конституції, та спробу встановити загальнохристиянську (не римо-католицьку) єдність держав Європи, на засадах визнання державного суверенітету, що і знаменувало початок формування системи національних держав та різноманітності Православних Церков, їх рівноправності; встановив інститут визнання держав; визнав право на індивідуальні та колективні санкції(дії) проти агресора; увів у міжнародно-правовий і державницький обіг низку категорій і понять, які ефективно діють і в XXI ст.⁵

Водночас, негативними правовими наслідками постали як підвалини найбільших світових колоніальних імперій, що означало різке скорочення і повне припинення самостійних міжнародно-правових відносин з неєвропейськими регіонами (наприклад, Московською державою, з царюючим домом Романових з 1613 р.) та щодо Гетьманської України. Така міжнародна практика стала початком для метрополій їх масової культурно-духовної експансії на території колоній, автономій, особистих союзів, анклавів тощо⁶, і зокрема, Московії як „Третього Риму” щодо Першопрестольного Києва.

Разом з тим, слід констатувати, що під час Визвольної війни сформувалася добре організована, і одна з найбільш боєздатних армій в Європі, і яку визнавали і країни-сусіди та більш віддалені (наприклад, Швеція, Венеція, Австрія, Персія, Англія)⁷. Таким чином, Святий Престол відкрив можливості іншим християнським конфесіям, які стали ближче до людей, і це є

підґрунтям до усвідомлення себе громадянином; формуванням прав і свобод особи; відкрила шлях до людини європейської, західної ментальності, що і постало у подальшому релігійно-правовим водорозділом між Заходом і Сходом (азійським). Таким чином, Б. Хмельницький не скористався міжнародно-правовими та державотворчими можливостями Вестфальської системи як Гетьман Війська Запорізького, керманіч обох Україн, державний діяч та дипломат, який попав у юридичну пастку (воєнний союз) до Московії.

Подальша історія розвитку українства надала новий шанс на незалежність і державність. За доби гетьманства І. Мазепи (за згодою Московії), довго і тяжко складались умови та обставини (період Руїн), за яких мав скористатися знову можливостями постанов Вестфальського конгресу, під протекторатом Швеції, у боротьбі із зростаючою і зміцнілою північною державою. За правовим визначенням – протекторат, це форма залежності, за якої держава, на підставі укладеного спеціального міжнародного договору визначає і здійснює зовнішні зносини іншої держави; бере на себе захист її території від будь-яких зазіхань інших держав, і в певній мірі, контролює внутрішні справи підзахисної країни⁸. На той час, такі зобов'язання взяла на себе Швеція – за прикінцевими положеннями Конституції П. Орлика, і більш того, гарантувала територіальну цілісність, невтручання у внутрішні справи, культуру і традиції, а також взяла зобов'язання про захист від інших держав, підтримання дієздатності країни в міжнародних справах, введення її у європейське співтовариство.

Наступником гетьмана І. Мазепи став П. Орлик, якому належить авторське право на першу кодифіковану конституцію нової історії. Цей правовий акт – Пакти й конституції Законів та вольностей Війська Запорізького та народу Руського від 5.04.1710 р. у м. Бендерах, став предтечею української державності; зразком для конституцій „першої хвилі”; висвітлив давню історію України-Руси; заявив про її вольності, традиції та звичаї народу та його Козацького Війська, і в якій вже була врегульована воєнно-військова сфера та військово-цивільні відносини⁹.

За нової історичної доби – часів Центральної Ради, яка постала 17.03.1917 р. як українська демократично-національна революція. Військове будівництво УЦР опинилось у політичній кризі, оскільки керівництво Республіки виступало проти організації регулярної армії (травень 1917 р.), і разом з тим, надавало вирішальне значення військовому питанню (листопад 1917 р.). УЦР вважала, що армія не потрібна, і після масової демобілізації повільно формувала військо. У цьому питанні визначились два напрями розвитку, але переміг федералістський проєкт М. Грушевського та В. Винниченка, завдяки правовому невігластву про соціалістичний федералізм та автономію України у складі федеративної Росії¹⁰.

Боротьба за державність та незалежність України засвідчена у низці правових актів конституційного рівня – конституції, їх проєкти та закони, які отримали назву Універсалів УНР. Так, вже у 1 Універсалі, ухваленому

10.06.1917 р. було визнано не одділятися від усієї Росії і не розривати зв'язків з державою російською; за вільну автономну Україну та порядкуватися своїм українським життям. Про військове будівництво, організацію армії та керування нею, взагалі в Універсалі не згадувалося.

Проходить трохи більше місяця, і УЦР ухвалює 3.07.1917 р. II Універсал, згідно якого Генеральний Секретаріат знову підтверджує тезу про невідривність України від Росії та готує проект про автономію України. Цей Універсал має вже більш чітку державницьку позицію у військовому питанні, та мету – комплектування українських військових частин виключно українцями, а також мати своїх представників при кабінеті міністрів війни, у Генштабі та при Верховному Головнокомандуючому.

На події Жовтневого перевороту, УЦР відреагувала прийняттям 7(20).X1.1917 р. III Універсалу. УЦР стає Українською Народною Республікою (УНР), яка знову не відділяється від Росії, зберігає її єдність і допомагає стати федерацією рівних і вільних народів. Сфера військового будівництва та формування війська не згадується, окрім примусу усіх сторін до мирних переговорів у війні.

Не отримавши належної і бажаної незалежності, українська громада в особі УНР ухвалює 9(22).01.1918 р. IV Універсал¹¹. Він стверджує, що російське військо, яке рушило з фронту, творить на Українській землі різню, безлад і руїну, і більш того, Уряд Народних Комісарів підготував війну і посилав своє військо – червону гвардію та більшовиків на „святе” завоювання. Постійна армія розпускається і на її місці утворюється народна міліція, що як військо служить обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Дослідник привертає увагу до твердження про те, що військо здійснює своє призначення для захисту та в інтересах всього народу, а не слугує політичному режиму та черговим посадовцям. Така позиція відповідає рівню сучасного європейського конституціоналізму щодо призначення та завдань збройних сил у демократичних країнах. Новація УНР полягає не тільки у захисті армією своєї країни, а і демократії в цілому та демократичних цінностей, і таке положення Універсалу випереджало свій час.

Продовжуючи розбудову української державності, Директорія УНР 29.04.1918 р. ухвалила Статут про державний устрій, права і вольності УНР (Конституція УНР). Так, згідно положень § 1, та з метою відновлення свого державного права, кращої оборони, забезпечення прав і охорони вольностей, УНР проголошує державний суверенітет, самостійність і незалежність. У зв'язку з цим, у військовій справі і обороні встановлено, що тільки постановою Всенародних Зборів громадяни можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби (§46 Конституції). Також, у розділі У11 встановлено право про тимчасове припинення громадянських свобод під час війни або внутрішніх заворушень, і про що приймається спеціальний закон. Конституція встановила загальний військовий обов'язок для громадян, а військове будівництво та організацію проведен-

ня оборони визначає вищий виконавчий орган УНР – Рада Народних Міністрів.

У добу Гетьманату (державний переворот П. Скоропадського) набуває розвиток формування регулярної армії. З метою утвердження гетьманської влади, 29.04.1918 р. приймаються Закони про тимчасовий Державний устрій України, і зокрема, про Гетьманську владу. Так, Гетьман України є Верховним Воеводою Української Армії і Флоту; вищий керівник закордонних справ; оголошує області на військовому осадному або виключному положенні та ін. (ст.4,5,6 Закону). Військове будівництво – у програмі формування регулярних, професійно підготовлених збройних сил; утворення Генштабу, військово-судових установ; новий поділ військових округів тощо. Однак, організація армії не вийшла за межі підготовки кадрів, але визначено, що захист вітчизни є святим обов'язком кожного козака і громадянина (ст.12 Закону).

Дослідник констатує як новизну те, що Тимчасовий устрій сформулював важливий демократичний припис про рівний для усіх військовий обов'язок, а захист батьківщини визнаний як святий обов'язок кожного громадянина.

У конституційному розвитку важливим є приклад Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) як об'єднаного процесу українських земель та єдиного населення України на шляху до соборної єдності та незалежності. Цьому процесові сприяло, ухвалений 13.XI.1919 р. Тимчасовий Основний Закон (Конституція ЗУНР). У ньому визначено, що ЗУНР є державою, яка проголошена на підставі права самовизначення народів, переважно українців (артикул I Конституції). Питання військового будівництва та оборони конституція залишає на вирішення вищих органів законодавчої та виконавчої влади. Дослідник привертає увагу ще до однієї конституційної новизни на поч. ХХ ст. – посилатися на право самовизначення народів і націй, яке залишається рушійною силою державотворчого процесу і в ХХІ ст.

Повертаючись до Директорії, то необхідно зауважити складність її положення у визначенні концепції формування армії: від набору добровольців(січові стрільці) до організації на зразок Червоної Армії. Ситуацію ускладнювала недостатня національна свідомість офіцерського складу та служба значного числа російських офіцерів, які вороже ставились до української ідеї, а тим більше – розбудови української національної держави. Тут, на думку дослідника, конституційно-військова розбудова за УНР трагічно повторилась на поч.2014 р. Внаслідок військової агресії РФ у незалежну Україну, її збройні сили опинились фактично і юридично роззброєними, а офіцерсько-генеральський склад був навчаний та інформаційно-вихований у радянсько-російському інтернаціональному дусі. Тому, з метою відновлення та підвищення обороноздатності країни та боєздатності армії, парламентом приймається низка законів та нормативно-правових актів з питань національної, європейської та світової безпеки¹².

У той час, станом на 1.06.1920 р. урядова комісія підготувала проект Основного державного Закону УНР, у якому оборонним питанням присвячений IX розділ (артикули 144-150). Зокрема передбачалось, що збройні сили складаються з регулярного війська, флоту та загального ополчення. Привертає увагу артикул 146, у якому встановлено, що регулярне військо призначене тільки для оборони самостійності, незалежності та непорушності кордонів. Але, на прохання цивільної влади військова сила може бути використана у випадку внутрішньої розрухи, відповідно до закону в цьому питанні, що відповідає сучасній тенденції про військово-поліцейську функцію. Щодо громадян, то всі зобов'язані проходити військову службу з метою оборони держави на суші, морі і в повітрі на підставі окремого закону.

У період Директорії УНР, ухвалено 12.XI.1920 р. Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в УНР. За цим законом, військове будівництво та оборона визначаються вищими органами влади й управління: законами Державної Народної Ради та нормативними актами виконавчої влади – Радою Народних Міністрів¹³.

Отже, у державотворчому процесі та його конституюванні військо і армія є атрибутом війн, в т.ч. і визвольних – за незалежність, державність та їх захист, а український народ з давніх часів, і майже вісімсот років від тако боротьбу; Московська держава після Березневих статей 1654 р. стала супротивником української державності і в ХХІ ст.; для чого на поч. ХХ ст. знищила власне та українське національне державотворення.

1. *Шляхтун П.П.* Конституційне право: словник термінів / Шляхтун П.П. – К.: Либідь, 2005. – С.13, 21.
2. *Кубайчук В.* Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / Кубайчук В. – К.: "К.І.С.", 2004. – С.4.
3. *Військове законодавство України: зб. нормативних актів* / Ф.В. Саганок та ін., під ред. В.І. Кравченка. – К.: Атика, 1999. – С. 5.
4. *Дмитрієв А.І.* та ін. Міжнародне публічне право: Практикум / А.І. Дмитрієв, А.С. Мацко, В.І. Муравйов; відп. ред. Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 28-47.
5. *Правове забезпечення державного суверенітету України: монографія* / Ю.С. Шемшученко, В.М. Шаповал, І.О. Кресіна, В.П. Горбатенко, І.В. Алексеєнко, О.В. Скрипнюк, Д.Є. Прокопов, А.І. Куян, О.І. Ющик, Д.М. Лук'янець, О.П. Костенко, В.О. Антонов, Н.М. Пархоменко, О.В. Батанов, З.М. Макаруха; за заг. ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученко. – К.: Юридична думка, 2011. – С. 3.
6. *Міжнародне право*: навч. посібник / за ред. М.В. Буромського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 22.
7. *Музиченко П.П.* Історія держави і права України: навч. посіб. [5-те вид., випр. і доп.]. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2006. – С. 132.
8. *Юридична енциклопедія: в 6 т. (редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.* – К.: Укр. енцикл. – Т. 5: П-С, 2003. – С. 171-172.
9. *Слюсаренко А.Г.* Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Т-во „Знання” України, 1993. – С. 25-37.
10. *Історія держави і права України*: підручник / у 2-х т.; за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – Т. 2 [Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін.]. – К.: „Видавничий Дім „Ін Юре”, 2003. – С. 60-62.
11. *Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність* [3-є вид.] (До 15-річчя Конституції України і 20-ї річниці незалежності України / упорядники І.О. Кресіна, О.В. Батанов; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Юридична думка”, 2011. – С. 26-40.
12. *Відомості Верховної Ради України.* – 2014. – №24. – Ст. 887.
13. *Конституції і*

конституційні акти України. Історія і сучасність [2-ге вид., змінене і доп.]; упорядник І.О. Кресіна; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Ко-рецького НАН України, 2006. – С. 61-64.

УДК 342.25; 342.34; 352.001.36

С. Ф. ВИШНЕВСЬКИЙ

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Досліджуються основні функції органів самоорганізації населення як суб'єктів місцевого самоврядування в Україні, теоретичні та практичні проблеми їх реалізації. Розкрито поняття функцій органів самоорганізації населення, їх сутність, зміст та форма. Визначено місце функцій органів самоорганізації населення в системі функцій місцевого самоврядування.

Ключові слова: органи самоорганізації населення, територіальна самоорганізація, локальна демократія, місцеве самоврядування, питання місцевого значення.

Вишневский С. В. Некоторые проблемы теории функций органов самоорганизации населения

Проводиться анализ основных функций органов самоорганизации населения как субъектов местного самоуправления в Украине, теоретические и практические проблемы их реализации. Раскрыто понятие функций органов самоорганизации населения, их сущность, содержание и форма. Определено место функций органов самоорганизации населения в системе функций местного самоуправления.

Ключевые слова: органы самоорганизации населения, территориальная самоорганизация, локальная демократия, местное самоуправление, вопросы местного значения.

Yshnevsky Svatoslav. The problems of theory of the functions of the citizens' self-organization bodies

The present article investigates the main functions citizens' self-organization bodies as the subjects of the local self-government in Ukraine, theoretical and practical problems of their realizations'. This article presents the conception of the citizens' self-organization bodies functions, their basic point, content and form. It determines the place of the citizens' self-organization bodies functions in the system of the local self-government's functions.

Key words: citizens' self-organization bodies, territorial self-organization, local democracy, local self-government, the problem of local importance.

Прийнятий у 2001 р. Закон України «Про органи самоорганізації населення», сприяв зміцненню правового статусу органів самоорганізації населення (далі – ОСН), удосконаленню порядку їх організації та діяльності, визначивши їх однією з форм участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні окремих питань місцевого значення (частина перша ст. 3 Закону). Така законодавча фіксація функціональної ролі ОСН дає підстави оцінювати їх не лише в аспекті активізації